

APOSTOLATUL ȘI PROVOCĂRILE LUMII MODERNE

Pr. prof. univ. dr. Ștefan C. Alexe

Apostolatul este lucrarea pe care o săvârșesc apostolii în lume. Apostol înseamnă trimis. Mântuitorul Iisus Hristos i-a trimis la apostolat mai întâi pe cei 12 ucenici, apoi pe cei 70 de ucenici, cu misiunea să propovăduiască Împărăția lui Dumnezeu și să vindece pe cei bolnavi (Luca 9, 2-6), dându-le sfaturi de comportare acolo unde vor merge (Matei 10, 5-8). Sfântul Evanghelist Luca, vorbind despre trimiterea celor 70 de ucenici, notează spusa Mântuitorului: „*Mergeți; iată, Eu vă trimit ca pe niște miei în mijlocul lupilor*“ (Luca 10, 3), iar la întoarcerea acestor ucenici, entuziasmați că și „duhurile“ s-au plecat lor, Mântuitorul le-a deschis o altă perspectivă, de adâncă spiritualitate, zicându-le: „*Nu vă bucurați de aceasta că duhurile vi se pleacă, ci vă bucurați că numele voastre sunt scrise în ceruri*“ (Luca 10, 20), arătând prin aceasta răsplata care-i așteaptă pe apostoli după împlinirea misiunii lor.

Istoria Bisericii învață că apostolatul a continuat în Biserică și după Înălțarea la cer a Domnului nostru Iisus Hristos, mai precis, după Cincizecime. Sfântul Apostol Pavel dă mărturie de funcțiile harismatice cu care au fost înzestrați unii pentru zidirea Bisericii. El spune corintenilor: „*Pe unii i-a pus Dumnezeu, în Biserică, întâi apostoli, al doilea prooroci, al treilea învățători; apoi, pe cei ce au darul de a face minuni; apoi, darurile vindecărilor, ajutorările, cârmuirile, felurile limbilor*“ și precizează să nu fie amestec între aceste funcții, zicând: „*Oare toți sunt apostoli? Oare toți sunt prooroci? Oare toți învățători? Oare toți au putere să săvârșească minuni?*“ (I Cor. 12, 28-29). Același lucru îi învață și pe efeseni scriindu-le: „*Și El (Dumnezeu) a dat pe unii (ca să fie) apostoli, pe alții prooroci, pe alții evangheliști, pe alții păstori și învățători*“ (Efeseni 4, 11).

Și după epoca Sfinților Apostoli, numită epoca postapostolică, se găsesc mărturii de existența și lucrarea apostolilor. Astfel, în scrierea intitulată: *Învățătura celor doisprezece Apostoli*, sau *Didahia*, scrisă spre sfârșitul secolului întâi, se spune: „Orice apostol care vine la voi să fie primit ca Domnul; dar să nu rămână decât o zi; iar dacă e nevoie și a doua zi; dar dacă rămâne trei zile, este profet fals. Apostolul, când pleacă, să nu ia nimic decât pâine, până ce găsește alt sălaș; dar dacă cere bani, este profet fals”¹. Cu timpul, lucrarea acestor apostoli a fost preluată de ierarhia stabilă: episcopi, preoți și diaconi. În trecutul Bisericii, nu numai ierarhia bisericească a predicat Evanghelia Împărăției cerurilor, ci și mireni ca Origen, Clement Alexandrinul, Lactanțiu și alții, teologi cunoscători ai Sfintei Scripturi și ai Sfintei Tradiții.

Apostolatul se continuă și astăzi în Biserica Ortodoxă. Cei care vorbesc despre Împărăția lui Dumnezeu, despre dogmele Bisericii, despre Domnul nostru Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, născut din veci din Tatăl și întrupat la plinirea vremii din Sfânta și Pururea Fecioara Maria trebuie însă să împlinească anumite cerințe pe care le-a formulat Sfântul Grigorie de Nazianz în felul următor: „Nu aparține tuturor... să filozofeze despre Dumnezeu. Nu e o calitate ce se câștigă ieftin și a celor ce se târăsc pe jos. Voi mai adăuga că nu se poate face aceasta totdeauna, nici în fața tuturor, nici în toate, ci uneori, și în fața unora și într-o anumită măsură. Nu aparține tuturor, ci celor ce s-au exercitat și au fost învățați în contemplație și, înainte de aceasta, celor ce au fost curățiți în trup sau cel puțin se curățesc într-o anumită măsură”². Ni se prezintă aici chipul teologului, adică al celui ce vorbește despre Dumnezeu: evlavios, cult și cu discernământ, angajat în predicarea Evangheliei și se poate adăuga chipul teologului ortodox român, apostol al credinței noastre strămoșești în vremurile pe care le trăim, în lumea în care ne aflăm. Ni se cere să medităm asupra apostolatului în fața provocărilor lumii moderne. Mai întâi este necesar să definim conceptele.

Cuvântul *provocare* vine de la verbul a provoca, moștenit direct din latinește, din *provoco-are*, cu mai multe înțelesuri: a ațâța, a întărâta, a

1. *Învățătură a celor doisprezece Apostoli*, XI, 4-5, trad. de pr. D. Fecioru, în vol. *Scrierile Părinților Apostolici*, col. „Părinți și scriitori bisericești“, 1, București, 1979, p. 30.

2. Sfântul Grigorie de Nazianz, *Cele cinci cuvântări teologice* (Cuvântarea I), trad. de pr. acad. Dumitru Stăniloae, Ed. Anastasia, București, 1993, p. 12-13.

invita pe cineva, a determina, a constitui, a cauza, a prilejui, a pricinui, a stârni, a chema, a face să se nască, a se lua la întrecere. Cuvântul provocare înseamnă acțiunea de a provoca și rezultatul ei. Lumea modernă este aceasta în care trăim, cu problemele, cerințele, năzuințele și opțiunile ei. Mântuitorul Iisus Hristos a făcut deosebire între lumea în care își petrecea existența pământească și lumea Evangheliei, a pocăinței, a vieții celei noi, a iertării și mai ales a iubirii. În acest sens, spune Mântuitorul: „*Dacă ați fi din lume, lumea ar iubi ce este al său; dar pentru că nu sunteți din lume, ci Eu v-am ales din lume, de aceea lumea vă urăște*“ (Ioan 15, 19). Și mai departe afirmă: „*Eu le-am dat cuvântul Tău și lumea i-a urât, pentru că nu sunt din lume, precum Eu nu sunt din lume*“ (Ioan 17, 14). Se referea Mântuitorul la lumea pe care a făcut-o Dumnezeu prin Cuvântul Său? Nicidecum. Citim în cartea *Facerii* că după fiecare zi a creației se face observația: „*Și a văzut Dumnezeu că este bine*“ (Facere 1,4,8,10,12,18,21,25), iar la sfârșitul celor șase zile ale creației, concluzia este: „*Și a privit Dumnezeu toate câte a făcut și, iată, erau bune foarte*“ (Facere 1, 31). Deci, altul este înțelesul și pe acesta îl aflăm de la Sfântul Apostol și Evanghelist Ioan care scrie: „*Pentru că tot ce este în lume, adică pofta trupului și pofta ochilor și trufia vieții, nu sunt de la Tatăl, ci sunt din lume. Iar lumea trece și pofta ei, dar cel ce face voia lui Dumnezeu rămâne în veac*“ (I Ioan 2,16). Așadar, la această lume, cu pofta ei, fac referire și Mântuitorul, și Sfinții Apostoli. Astfel, Sfântul Apostol Pavel observă: „*Și cei ce se folosesc de lumea aceasta, ca și cum nu s-ar folosi deplin de ea. Căci chipul acestei lumi trece*“ (I Cor. 7, 31).

În fiecare epocă, de-a lungul istoriei, lumea a avut provocările ei. Lumea modernă nu face excepție. Dar, parcă, aceste provocări sunt mai numeroase pentru lumea creștină, care este vulnerabilă și uneori nepregătită suficient să dea răspunsul potrivit și să ia atitudinea cerută. Războaie, secete, inundații, cutremure, sărăcie, analfabetism, antagonism între lumea bogată și lumea săracă, sodomie, adultere, prostituție,erezii și schisme, toate sunt consemnate de istorie. La acestea se adaugă astăzi drogurile, proxenetismul, terorismul și mai ales mass-media care înlesnește informația și mărește anxietatea. Tehnica se pare că uneori îl stăpânește pe om, în loc să fie stăpânită de acesta. Să nu uităm de diferitele boli grele, ucigătoare, care provoacă nedumerire în lumea științifică și spaimă în rândul oamenilor. Prin telefon, radio și televizor, aceste provocări capătă proporții care angajează omenirea întreagă. Toate evenimentele, locale sau mondiale, se succedă cu repeziciune, încât nu mai rămâne timp de reflecție și de acțiune.

Și totuși, Mântuitorul nostru Iisus Hristos îi sfătuiește pe Sfinții Săi Apostoli și prin ei, pe toți cei ce fac apostolat în Biserică: „*În lume, necazuri veți avea; dar îndrăzniți. Eu am biruit lumea*“ (Ioan 16,33). Iar Sfântul Ioan Evanghelistul și Teologul asigură pe creștini zicând: „*Pentru că oricine este născut din Dumnezeu biruiește lumea, și aceasta este biruința care a biruit lumea: credința noastră*“ (I Ioan 5,4). Sfântul Maxim Mărturisitorul învață că „credința e temelia nădejzii și a dragostei. Căci credința face neîndoielnic însuși adevărul“³. Credința propovăduită de Sfinții Apostoli arată că descoperirea voii lui Dumnezeu prin Evanghelie s-a făcut prin lucrare, adică prin Întruparea Fiului lui Dumnezeu, prin moartea Sa pe Cruce, prin Învierea și Înălțarea Sa la cer. Realitatea Crucii și a Învierii, adică miezul credinței apostolice, a fost de la început piatră de poticnire pentru mintea unor oameni. Așa sunt de înțeles cuvintele Sfântului Pavel adresate corintenilor: „*Noi propovăduim pe Hristos cel Răstignit: pentru iudei sminteală; și pentru neamuri nebunie*“ (I Cor. 1, 23). În fond, toate ereziile și schismele din timpul apostolic până în vremea noastră au două cauze mai importante: neputința unora de a înțelege adevărul de credință, pe care l-au fasonat după concepția lor de viață, uneori după interesul lor și amăgirea satanică despre care erau avertizați ucenicii de către Mântuitorul: „*Căci se vor ridica hristoși mincinoși și prooroci mincinoși și vor da semne mari și chiar minuni, ca să amăgească, de va fi cu puțință, și pe cei aleși*“ (Matei 24, 24). Profeția Mântuitorului s-a adevărit destul de repede. Aflăm aceasta din numeroasele sfaturi ale Sfântului Apostol Pavel adresate fie colosenilor, fie galatenilor, fie tesalonicenilor, fie lui Timotei: „*Iar de învață cineva altă învățătură și nu se ține de cuvintele cele sănătoase ale Domnului nostru Iisus Hristos și de învățătura cea după dreapta credință, acela e un îngâmfat, care nu știe nimic, suferind de boala discuțiilor și a certurilor de cuvinte, din care pornesc ceartă, pizmă, defăimări, bănuieli viclene, gâlcevile necurmăte ale oamenilor stricați la minte și lipsiți de adevăr, care socotesc că evlavia este un mijloc de câștig. Depărtează-te de unii ca aceștia*“ (I Tim. 6, 3-5). La fel îl sfătuiește Sfântul Pavel și pe Tit: „*De omul eretic, după întâia și a doua mustrare, depărtează-te: știind că unul ca acesta s-a abătut și a căzut în păcat, fiind singur de sine osândit*“ (Tit 3, 10-11). Că ereticii erau un pericol pentru Biserică o afirmă și Sfântul Ignatie Teoforul, care îndeamnă pe

3. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *500 Capete*, Patrologia greacă (presc. P.G.), 90, 1189 A.

credincioși la păstrarea adevăratei credințe, fugind de învățăturile ereticilor pe care-i numește: „fiare cu chip de om, lupi, câini turbați, care mușcă pe furiș, iarbă a diavolului, vlăstare aducătoare de moarte, coloane funerare“ și la trăirea în comuniune cu episcopii, preoții și diaconii, căci fără de aceștia, nu se poate vorbi de Biserică⁴.

Se poate spune că în toate timpurile, pentru Biserica cea una, sfântă, sobornicească și apostolească, provocarea principală a fost erezia (uneori și schisma) adică despărțirea de adevărul de credință mântuitor și despărțirea de Sfânta Biserică, Trupul lui Hristos. Pentrueretici și schismatici nu mai e nădejde de mântuire, decât numai dacă se pocăiesc. Sfântul Ciprian, episcopul Cartaginei, martirizat la anul 258, afirmă clar că „în afară de Biserică, nu este mântuire“⁵. Vorbind despre unitatea Bisericii ecumenice, el dă un exemplu practic spunând că dacă se rupe o creangă din copac, ea se usucă, pentru că pierde legătura cu seva care o ține în viață. La fel, pârâul care este rupt de izvor, seacă. Asemenea se întâmplă și cu ereticii care se despart de Sfânta Biserică: se rup de izvorul harului dumnezeiesc⁶, de Sfintele Taine, de Pocăință, de Sfânta Euharistie, de faptele cele mântuitoare, se despart de Sfânta Treime, de Tatăl, de Fiul și de Sfântul Duh, se despart de Sfânta Biserică Ortodoxă, cea dreptmăritoare, în care se află depozitul de dreaptă credință și de dreaptă învățătură al Sfintei Scripturi și al Sfintei Tradiții.

În curgerea timpului, ereziile s-au numit în diferite chipuri, după concepția sau numele întemeietorului: ebioniți, gnostici, valentinieni, marcioniți, carpocrați, manihei, montaniști, hiliaști, alogi, antitrinitariști, arieni, pnevmatomahi, nestorienii, donatiști, priscilianiști, pelagieni, monofiziți, monoteliți, apolinariști, iconoclaști etc; că în zilele noastre se numesc protestanți, neoprotestanți, bapțiști, adventiști, adventiști de ziua a șaptea, adventiști reformiști, martorii lui Iehova, pentecostali sau Biserica lui Dumnezeu Apostolică, pocăiți sau nazarinenii, evangheliști sau creștini după Evanghelie, sau că fac parte din mișcări paracreștine, paraecleziale sau pseudoeclezii, ca numita Biserica unificării (cu numele complet Asociația Sfântului Duh

4. Sfântul Ignatie Teoforul, *Către tralieni*, 3,1, trad. de pr. D. Fecioru, în vol. *Scrierile...*, col. cit., p. 171 și *Către efeseni*, VII, 1; *Ibidem*, p. 159.

5. „Quia salus extra ecclesiam non est“, în *Epistola LXXIII*, 21, Ed. Hartel, Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, vol. III, pars II, Vindobonae, 1817, p. 795.

6. Sfântul Ciprian, *Despre unitatea Bisericii ecumenice*, V, col. cit., vol. III, pars I, 1868, p. 214.

pentru unificarea creștinătății mondiale), apoi secta coreeanului Moon, mormonii sau Biserica lui Isus Hristos a sfinților ultimelor zile, New Age (Era Nouă). Această mișcare (era nouă) vrea să înlocuiască Dumnezeuul Bibliei prin zeități păgâne reînviată, prin credința în O.Z.N.-uri și ființe extraterestre. Actul religios central al mișcării New Age este „inițierea“, actul de consacrare a lui Lucifer care este „Conducătorul omenirii“. Mișcarea aceasta este foarte periculoasă, mai ales că se răspândește prin muzică (mari concerte în aer liber, cu mari „stele“ ale muzicii moderne), casete audio, video, literatură și mai ales filme de ficțiune, ca Războiul stelelor și propagandă prin satelit. Amintim, în fine, și de mișcarea Bahai, un puternic sincretism religios din religiile nerevelate și revelate, care a pătruns și la noi din 1988 ca „nouă religie“. Astăzi, în lume, sunt cunoscute cca 6.000 de secte și erezii, care acționează fățiș sau pe căi oculte. De pildă, Biserica numită a unificării sau adepții lui Moon, având averi fabuloase, desfășoară o activitate mascată, prin intermediul unor organisme internaționale, care, aparent, nu au nimic comun cu această mișcare eterocreștină, ca: Congresul Internațional pentru Unitatea Oamenilor de Știință, Academia Profesorilor pentru Pacea Mondială, Congresul Mondial al Mijloacelor de Informare în Masă, Fundația Internațională pentru Ajutor și Prietenie. Sunt și alte organisme și societăți paracreștine și parareligioase, care lucrează pe ascuns înșelând pe mulți și care, după cuvântul Apostolului, Dumnezeiescul Pavel „*îngrămădesc învățători după poftele lor*“ (II Tim. 4, 3), prin „*lucrarea lui Satan*“ (II Tes. 2, 9)⁷.

În fața provocării acestei mulțimi de secte și erezii care revendică, fiecare pentru sine, exclusivitatea adevărului, omul lumii moderne, mai ales tânărul, se întreabă legitim, de altfel, cum poate deosebi ceea ce este adevărat de ceea ce este fals. Unde este adevărul? Pentru că toată puzderia de secte și erezii pretinde că deține adevărul. Unii se scandalizează și renunță a se mai interesa în vreun fel de problema credinței creștine; alții cad în capcana relativizării adevărului, socotind că adevărul unic este deținut fragmentar de toate Bisericile, ereziile și sectele creștine, fiecare având și mărturisind o

7. A se vedea mai pe larg cartea: *Biserica și sectele. Adevăr și rătăcire*, București 1992. De asemenea, pot fi cercetate cu folos lucrările de Sfântul Iustin Popovici, *Biserica Ortodoxă și Ecumenismul*, trad. din limba sârbă de Adrian Tănăsescu, Mănăstirea Sfinții Arhangheli-Petru Vodă, 2002 și Ion Popescu, *Ortodoxia în fața ereziilor contemporane*, Editura Diogene, 1996.

8. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *A aceluiași către Ioan Cubicularul: despre dreptele dogme ale lui Dumnezeu și împotriva ereticului Sever (Epistola 12)*, trad. de pr. prof. Dumitru

parte din adevăr. Datorită acestei opinii, apar o mulțime de asociații creștine protestante și mișcări creștine naționale, regionale și internaționale, cu scopul declarat de a contribui la refacerea unității Bisericii. În realitate, fiecare rămâne la convingerile sale. Nici mișcările umaniste nu refac despărțirile dureroase dintre creștini. Dimpotrivă, ele duc la un minimalism moral și la o etică neputincioasă. În fața acestei situații, Biserica Ortodoxă, în general, și Biserica Ortodoxă Română, în special, răspund la provocarea sectelor și a ereziilor cu măsura părintească moștenită de la Sfinții Apostoli, a dragostei față de oameni, așa după cum învăța și Sfântul Maxim Mărturisitorul: „Dar nu scriu acestea vrând să fie necăjiți ereticii, sau bucurându-ne de necăjirea lor, ci mai curând și împreună veselindu-mă la întoarcerea lor. Căci ce e mai plăcut celor credincioși decât să vadă copiii risipiți ai lui Dumnezeu adunați împreună? Nu le scriu nici îndemnându-vă să preferați asprimea iubirii de oameni. N-aș putea să fiu atât de sălbatic, ci rugându-vă să faceți și să lucrați cele bune tuturor oamenilor cu luare-aminte și cu multă cercetare și făcându-vă tuturor toate, după cum are nevoie fiecare de voi. Numai un lucru îl voiesc de la voi și vă rog să fiți aspri și neîndurați față de orice ar putea să ajute la menținerea credinței lor nebunești. Căci socotesc ură de oameni și despărțire de dragostea dumnezeiască încercarea de a da tărie spre mai multă stricăciune celor cuprinși de ea”⁸.

Mustrarea adusă celor care se află despărțiți de voia lui Dumnezeu, de Sfânta Biserică, adică mustrarea celor ce se află prin concepția și mărturisirea lor în afara duhovniceștilor învățături ale Bisericii Ortodoxe, este o mustrare plină de iubire. Clement Alexandrinul, în scrierea sa intitulată *Pedagogul*, spune în această privință: „Cei ce vorbesc, ca să facă plăcere și ca să nu supere, iubesc puțin; dar cei care mustră spre folos, chiar dacă pentru moment sunt supărați, fac bine totuși mai târziu. Și Domnul nostru n-are în vedere plăcerea de moment, ci urmărește desfătarea viitoare”⁹.

Provocată de erezii și schisme, Biserica s-a apărat prin scriitori ca Sfântul Irineu de Lugdunum, Ipolit, Sfântul Atanasie cel Mare, Sfântul

Stăniloae, în *Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, col. „Părinți...”, 81, București, 1990, p. 87, text grec: P.G., 91, 465 C.

9. Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, Cartea I, cap. IX, 75, 3, trad. de pr. D. Fecioru, col. „Părinți...”, 4, p.209.

10. *Epistola către Diognet*, XII, trad. de pr. D. Fecioru, col. „Părinți...”, 1, p. 345-346.

11. Sfântul Ignatie Teoforul, *Către efeseni*, XX, trad. de pr. D. Fecioru, vol. cit., col. cit., p. 164.

Epifanie de Salamina, Fericitul Teodoret al Cirului, Leonțiu de Bizanț, Timotei al Constantinopolului, Sfântul Ioan Damaschin, Tertulian, Sfântul Ciprian, Sfântul Ilarie de Pictavium, Fericitul Augustin. Toți acești scriitori au recomandat citirea Sfintei Scripturi, cunoașterea ei sub îndrumarea Bisericii și transpunerea ei în viața duhovnicească, pentru că „nu este nici viață fără cunoștință, nici cunoștință dreaptă fără viață adevărată“, după cum observa în epoca postapostolică autorul *Epistolei către Diognet*, care adăuga o învățătură ce merge la inima tot celui ce crede în Dumnezeu, și anume: „Cel care socotește că știe ceva fără o cunoștință adevărată și mărturisită de viață, acela nu știe nimic; este înșelat de șarpe, pentru că nu iubește viața. Cel care are cunoștință însoțită de frică și caută viața, acela sădește cu nădejde și așteaptă rod. Să-ți fie inima cunoștință, iar Cuvântul (lui Dumnezeu) adevărat viață“¹⁰.

Așadar, chiar dacă provocările lumii moderne, mai ales cele care privesc credința noastră ortodoxă strămoșească, sunt multe și felurite, trebuie să rămânem uniți în Hristos Domnul, Care ne încredințează: „*Eu sunt Calea, Adevărul și Viața. Nimeni nu vine la Tatăl Meu, fără numai prin Mine*“ (Ioan 14, 6). Să-L urmăm pe Hristos-Calea, să trăim în Adevărul Crucii și al Învierii și să ne împărtășim cu Hristos-Viața, „ca să nu mai murim, ci să trăim veșnic în Hristos“¹¹.

Sfântul Ignatie Teoforul scria în una din *Scrisorile* sale: „Se cuvine dar, nu numai să ne numim creștini, ci să și fim“¹² și în vremea noastră, se poate adăuga: nu numai să ne numim creștini ortodocși, ci să și fim. Pentru aceasta ne trebuie credință curată, purtare plină de evlavie, cunoașterea Sfintei Scripturi și a Sfinților Părinți și dragoste, multă dragoste, față de Dumnezeu Cel închinat în Treime și față de oameni. Și pentru că în multe locuri din țara noastră, unii eretici doresc cu tot chipul să-i „evangelizeze“ pe creștinii ortodocși, bătând pe la toate ușile, se impune să luăm aminte la sfatul Sfântului Ioan Evanghelistul, potrivit pentru toți și în toată vremea, care zice: „*Oricine se abate și nu rămâne în învățătura lui Hristos nu are pe Dumnezeu; cel ce rămâne în învățătura Lui, acela are și pe Tatăl, și pe*

12. Idem, *Către magnezieni*, IV, 1, vol. cit., col. cit., p. 166.

13. Sfântul Ciprian, *Despre unitatea Bisericii...*, loc. cit., cap. XIV, p. 222.

Fiul. Dacă cineva vine la voi și nu aduce învățătura aceasta, să nu-l primiți în casă și să nu-i ziceți: Bun venit!, căci cel ce-i zice: Bun venit! se face părtaș la faptele lui cele rele“ (II Ioan 1,9-10). Și Sfântul Ciprian are cuvinte grele pentru cei ce rătăcesc de la credința cea dreaptă, spunând: „Vina dezbinării e gravă, de neiertat și suferința n-o poate purifica. Nu poate fi martir cel care nu este în Biserică. Nu intră în Împărăția cerurilor cel ce a părăsit Biserica, locuitoare pe pământ a Împărăției cerești“¹³.